

ВИПАДКИ ВИНИКНЕННЯ ПРАВА РЕГРЕСНОЇ ВИМОГИ ВНАСЛІДОК ВИКОНАННЯ СОЛІДАРНОГО ЗОБОВ'ЯЗАННЯ ОДНИМ ЗІ СПІВБОРЖНИКІВ ЗА ЦИВІЛЬНИМ ЗАКОНОДАВСТВОМ УКРАЇНИ

CASES OF EMERGENCE OF THE RIGHT OF THE REGRESS REQUIREMENT ARISING IN CONNECTION WITH EXECUTION OF JOINT LIABILITIES BY ONE OF CO-DEBTORS BY THE CIVIL LEGISLATION OF UKRAINE

Жила О.В.,

кандидат юридичних наук,

завідувач кафедри правознавства

Кіровоградського інституту розвитку людини

Відкритого міжнародного інституту розвитку людини «Україна»

Статтю присвячено дослідженню випадків виникнення права регресної вимоги, що виникає у зв'язку з виконанням солідарних зобов'язань. Установлено, що регресні вимоги, які випливають із солідарної відповідальності, правомірні в усіх випадках, навіть якщо про конкретний випадок не вказано в законодавстві як про такий, що породжує право регресу. Зроблено висновок, що реалізація поруки не породжує права регресної вимоги, а приводить до суброгації прав кредитора до поручителя, який виконав свій обов'язок.

Ключові слова: регрес, вимога, солідарне зобов'язання, співборжники, виконання.

Статья посвящена исследованию случаев возникновения права регрессного требования, возникающего в связи с исполнением солидарных обязательств. Установлено, что регрессные требования, которые вытекают из солидарной ответственности, правомерны во всех случаях, даже если в конкретном случае в законодательстве прямо не говорится о возникновении права регресса. Сделан вывод, что реализация поручительства не порождает права регрессного требования, а приводит к суброгации прав кредитора к поручителю, который исполнил свою обязанность.

Ключевые слова: регресс, требование, солидарное обязательство, содолжники, исполнение.

The article is devoted to research of cases of emergence of the regress requirement arising in connection with execution of joint liabilities. It is established that regress requirements which follow from a joint liability, are lawful in all cases even if in a concrete case in the legislation directly it isn't spoken about emergence of the right of regress. The conclusion is drawn that implementation of the guarantee leads to a subrogation of the rights of the creditor to the guarantor who fulfilled the duty.

Key words: regress, requirement, joint liability, co-debtors, execution.

Актуальність теми. Специфіка цивільно-правових відносин допускає опосередковане виконання обов'язків, включаючи ті з них, які виникають унаслідок здійснення правопорушення і становлять зміст цивільно-правової відповідальності (порука, банківська гарантія, солідарна відповідальність). Серед юридичних засобів, що забезпечують нормальну роботу механізму опосередкованого виконання обов'язків, використовується юридична конструкція регресу.

Як відомо, боржник, який повністю виконує солідарний обов'язок, у тому числі й шляхом зарахування своїх вимог до кредитора, звільняє решту боржників від виконання зобов'язання кредиту. Разом із тим не можна допустити, щоб постраждав хто-небудь із солідарних боржників тільки тому, що його обрав кредитор для висунення вимоги. З цієї причини боржнику, що виконав солідарне зобов'язання, якщо інше не впливає з відносин між солідарними боржниками, надається право висунути регресну вимогу решті боржників. Розглянемо, у яких самих випадках цивільним законодавством надається право на таку регресну вимогу.

Незважаючи на те, що дослідженню категорії регресу були присвячені численні праці таких уче-

них, як О.С. Йоффе, І.Б. Новицький, Є.О. Суханов, К.С. Юдельсон, В.Т. Смирнов та ін., багато питань у цій сфері потребують уточнення. Так, недостатньо дослідженим залишається питання про особливості виникнення регресних зобов'язань, визначення, у яких випадках в особи виникає право висунення регресної вимоги.

З урахуванням указанного метою статті є визначення й аналіз випадків виникнення права регресної вимоги, що породжується виконанням солідарного зобов'язання.

Виклад основного матеріалу. Відповідно до цивільного законодавства України, регресні зобов'язання зустрічаються в корпоративних відносинах. При цьому право на регресну вимогу, що випливає із солідарної відповідальності, може бути передбачено в законі прямо або впливати із комплексного аналізу правових норм. Так, наприклад, різновидом регресних вимог, що випливають із солідарної відповідальності, є випадок, передбачений у ст. 124 Цивільного Кодексу України (далі – ЦК України), у якій прямо вказано, що учасник повного товариства, який сплатив повністю борги товариства, має право звернутися з регресною вимогою у відповідній частині до інших учасників, які несуть перед ним

відповідальність пропорційно своїм часткам у складеному капіталі товариства.

Разом із тим регресні вимоги, що впливають із солідарної відповідальності, правомірні в усіх випадках, навіть якщо про конкретний випадок не вказано в законодавстві як про такий, що породжує право регресу. Тут нам потрібне лише посилання на ст. 544 ЦК України як на загальну норму, що розповсюджується на всі випадки, коли боржник виконав солідарний обов'язок. Він має право на зворотну вимогу (регрес) до кожного з решти солідарних боржників у рівній частці, якщо інше не встановлено договором або законом, за вирахування частки, яка припадає на нього.

Так, про солідарну відповідальність ідеться у випадку, передбаченому ст. 92 ЦК України, а саме: якщо члени органу юридичної особи й інші особи, які, відповідно до закону чи установчих документів, виступають від імені юридичної особи, порушують свої обов'язки щодо представництва, вони несуть солідарну відповідальність за збитки, завдані ними юридичній особі.

Відповідно до ст. 98 ЦК України, особи, які створюють юридичну особу, несуть солідарну відповідальність за зобов'язаннями, що виникли до її державної реєстрації.

Згідно зі ст. 107 ЦК України, якщо правонаступниками юридичної особи є кілька юридичних осіб і точно визначити правонаступника щодо конкретних обов'язків юридичної особи, що припинилася, неможливо, юридичні особи – правонаступники несуть солідарну відповідальність перед кредиторами юридичної особи, що припинилася.

Відповідно до ст. 133 ЦК України, командитним товариством є товариство, у якому разом з учасниками, які здійснюють від імені товариства підприємницьку діяльність і солідарно несуть додаткову (субсидіарну) відповідальність за зобов'язаннями товариства всім своїм майном (повними учасниками), є один чи кілька учасників (вкладників), які несуть ризик збитків, пов'язаних із діяльністю товариства, у межах сум зроблених ними вкладів і не беруть участі в діяльності товариства.

Згідно зі ст. 140 ЦК України, учасники товариства з обмеженою відповідальністю не відповідають за його зобов'язаннями й несуть ризик збитків, пов'язаних із діяльністю товариства, у межах вартості своїх вкладів. Учасники товариства, які не повністю внесли вклади, несуть солідарну відповідальність за його зобов'язаннями в межах вартості невнесеної частини вкладу кожного з учасників.

Відповідно до ст. 151 ЦК України, учасники товариства з додатковою відповідальністю солідарно несуть додаткову (субсидіарну) відповідальність за його зобов'язаннями своїм майном у розмірі, який установлюється статутом товариства та є однаково кратним для всіх учасників до вартості внесеного кожним учасником вкладу. У разі визнання банкрутом одного з учасників його відповідальність за зобов'язаннями товариства розподіляється між іншими учасниками товариства пропорційно їхнім часткам у статутному капіталі товариства.

Згідно зі ст. 153 ЦК України, особи, котрі створюють акціонерне товариство, несуть солідарну відповідальність за зобов'язаннями, що виникли до державної реєстрації товариства.

Особливим видом регресних вимог, що впливають із солідарної відповідальності, є так званий вексельний регрес. Ст. 198 ЦК України передбачає, що особа, яка розмістила (видала) цінний папір, та особи, котрі індосували його, відповідають перед її законним володільцем *солідарно*. У разі задоволення вимоги законного володільця ордерного цінного папера про виконання посвідченого цим папером зобов'язання однією або кількома особами з числа тих, хто зобов'язався за цінним папером, вони набувають право зворотної вимоги (регресу) щодо інших осіб, які зобов'язалися за цінним папером.

Права, посвідчені ордерним цінним папером, передаються шляхом учинення на цьому папері індосаменту. Індосант відповідає за наявність і здійснення цього права.

Згідно з індосаментом, до особи, якій (або в розпорядження якої) передаються права, посвідчені цінним папером (індосата), переходять усі ці права. Індосамент може бути бланковим (без зазначення особи, щодо якої має бути здійснене виконання зобов'язань) або ордерним (із зазначенням такої особи) [1, с. 265].

Звичайний хід векселя в цивільному обороті здійснюється так: видача векселедавцем першому векселедержателю (ремітенту), потім індосування векселя ремітентом і наступними індосантами, нарешті, пред'явлення векселя до оплати й одержання вексельної суми. З оплатою векселя втілене в ньому право припиняється. Але іноді зустрічаються обставини, що порушують цей хід векселя: відмова в платежі, відмова в акцепті, частковий платіж або акцепт тощо. У цих випадках векселедержателю для захисту його права або інтересу надається охоронне право вимоги проти вексельних боржників. Боржник, який задовольнив регресну вимогу, одержує вексель і висуває аналогічну вимогу зобов'язаному перед ним боржникові й так далі, сходячи до векселедавця або акцептанта, які є основними боржниками. Отже, вексель мовби робить зворотний хід, що прийнято йменувати вексельним регресом. Використання цього терміна пояснюється традицією вексельного права, що споконвічно допускало тільки послідовний регрес. Векселедержатель міг заявити вимогу лише своєму індосантові, а той – своєму попередникові. У наш час цей порядок змінився, і векселедержатель уже не зв'язаний дотриманням черговості, у якій зобов'язалися вексельні боржники, він може заявити регресну вимогу кожному, незалежно від послідовності, у якій вони зобов'язалися [2, с. 73].

Усі вексельні зобов'язання за своїм змістом можуть бути поділені на два види: 1) зобов'язання платежу відповідно до умов векселя і 2) гарантійні або забезпечувальні зобов'язання (зобов'язання забезпечення акцепту та (або) платежу – доставка грошей відповідно до умов векселя). Зобов'язання першого виду в літературі прийнято йменувати прямими, або основними, другого –

регресними, непрямыми або допоміжними. Боржниками за регресними зобов'язаннями є: 1) трасант (векседавець переказного векселя), 2) індосанти, 3) їхні авалісти [3, с. 16].

Під вексельним регресом варто розуміти здійснення вексельних вимог регресними боржниками з метою задоволення інтересу вексельного кредитора в одержанні регресної суми й перенесення тягаря витрат по її сплаті на основного вексельного боржника [2, с. 73].

Матеріальними передумовами (наявність певних обставин) вексельного регресу є такі факти:

1. Неплатіж, під яким розуміється: а) відмова оплатити вексель (чи неактивна позиція неоплати) чи його знищення; б) частковий платіж за векселем.

2. Неакцепт переказного векселя, під яким розуміється: а) відмова акцептувати вексель; б) частковий акцепт векселя [4].

3. Неспроможність векседавця за векселем, що не підлягає акцепту, або платника незалежно від того, чи акцептував він вексель.

4. Припинення платежів платником (у випадку простого векселя – векседавцем) незалежно від того, чи акцептував він вексель, або безрезультатний обіг стягнення на його майно. Припинення платежів саме по собі не слугує передумовою регресу. Воно надає векселедержателю можливість достроково пред'явити вексель до платежу. За відмови в платежі у векселедержателя виникає право вимоги стосовно всіх регресних боржників [2, с. 74].

Крім матеріальних передумов вексельного регресу, прийнято виділяти формальні передумови, які полягають у здійсненні нотаріальних протестів.

Непрямі боржники звичайно не мають інформації про відмову в платежі або в акцепті. Тим часом у випадку неакцепту або неплатежу вони стають регресними боржниками. Для інформування цих осіб про відмову, що відбулася, у платежі або акцепті направляються відповідні повідомлення. Процедура відсилання таких повідомлень іменується нотифікацією.

Регресні боржники солідарно зобов'язані перед векселедержателем. Він може заявити свою вимогу, у тому числі шляхом висунення позову, до будь-якої зобов'язаної особи, до кількох зобов'язаних осіб або до всіх боржників відразу.

До регресної суми включаються:

1) сума векселя, не оплаченого або не акцептованого платником;

2) відсотки на вексельну суму в розмірі облікової ставки Центрального банку України. Відсотки нараховуються від дня настання строку платежу за векселем;

3) витрати по протесту, відсилання повідомлення й інші витрати, що стали наслідком неакцепту або неплатежу за векселем;

4) пені в розмірі облікової ставки Центрального банку України.

Векселедержатель може заявити свою вимогу кожній із зобов'язаних перед ним осіб. Але в остаточному підсумку регресну суму повинен буде сплатити основний регресний боржник за векселем у простому векселі – векседавець, в акцептованому

переказному векселі – акцептант, у неакцептованій тратті – трасант. Реалізація відповідальності основного боржника здійснюється в процесі зворотного ходу векселя. При цьому індосантові належить домагання проти основних регресних боржників, індосантів, що зобов'язалися до нього, авалістів цих осіб і акцептанта-посередника, який виступив за кожного з перерахованих боржників, авалістові – домагання проти того, за кого він дав аваль, і боржників, зобов'язаних перед цією особою; акцептанту-посередникові – домагання проти боржника, за якого він виступив посередником, аваліста цієї особи й зобов'язаних перед цим боржником учасників вексельного регресу, трасанту – домагання проти акцептанта і його аваліста.

Боржник, що сплатив регресну суму векселедержателю, здобуває проти зобов'язаних перед ним осіб регресну вимогу, спрямовану на відшкодування витрат, яких він зазнав. Цю регресну вимогу потрібно відрізнити від прямої вексельної вимоги, що належить векселедержателю проти регресних боржників. Розходження між цими вимогами полягає в такому: 1) вони мають різний зміст і базуються на різних нормах законодавства; 2) вони пов'язують різних осіб (пряма – векселедержателя з регресними боржниками, регресна – регресного боржника з іншими регресними боржниками); 3) вони виникають із різних юридичних фактів (пряма ґрунтується на неакцепті, неплатежі тощо, регресна – на виконанні неосновним регресним боржником вексельної вимоги) [2, с. 80].

Крім розглянутих, у ЦК України передбачені й деякі інші випадки виникнення права регресу солідарних боржників.

Зокрема, відповідно до ст. 232 ЦК України, довиритель має право вимагати від свого представника та другої сторони солідарного відшкодування збитків та моральної шкоди, що завдані йому у зв'язку з учиненням правочину внаслідок зловмисної домовленості між ними.

Згідно зі ст. 746 ЦК України, якщо набувачами в договорі довічного утримання (догляду) є кілька фізичних осіб, їх обов'язок перед відчувувачем є солідарним.

Відповідно до ст. 808 ЦК України, якщо вибір продавця (постачальника) предмета договору лізингу був здійснений лізингодавцем, продавець (постачальник) і лізингодавець несуть перед лізингодержувачем солідарну відповідальність за зобов'язанням щодо продажу (поставки) предмета договору лізингу.

Згідно зі ст. 816 ЦК України, якщо наймачами житла в договорі найму житла є кілька осіб, їхні обов'язки за договором найму житла є солідарними.

Відповідно до ст. 1119 ЦК України, користувач і субкористувач у договорі комерційної субконцесії відповідають перед правоволодільцем за завдану йому шкоду солідарно. За вимогами, що висувуються до користувача як виробника продукції (товарів) правоволодільця, правоволодільця відповідає солідарно з користувачем.

Згідно зі ст. 1138 ЦК України, якщо договір простого товариства не пов'язаний зі здійсненням його учасниками підприємницької діяльності, кожний учасник відповідає за спільними договірними зобов'язаннями всім своїм майном пропорційно вартості його вкладу у спільне майно; за спільними зобов'язаннями, що виникли не з договору, учасники відповідають солідарно.

Якщо договір простого товариства пов'язаний зі здійсненням його учасниками підприємницької діяльності, учасники відповідають солідарно за всіма спільними зобов'язаннями незалежно від підстав їх виникнення.

Відповідно до ст. 1141 ЦК України, у разі припинення договору простого товариства з моменту припинення договору простого товариства його учасники несуть солідарну відповідальність за невиконаними спільними зобов'язаннями щодо третіх осіб.

Згідно зі ст. 1190 ЦК України, особи, спільними діями або бездіяльністю яких було завдано шкоду, несуть солідарну відповідальність перед потерпілим.

Виконання обов'язку солідарним боржником за інших солідарних боржників у всіх указаних випадках надає право регресу.

Однак не завжди внаслідок виконання обов'язку солідарним боржником за інших боржників виникає право регресу. Так, наприклад, вимога поручителя, що виконав свій обов'язок перед кредитором, традиційно вважалась регресною [5, с. 180]. Як указував С.В. Пахман, із самої суті поруки впливає право регресу [6, с. 85].

Проте детальний аналіз норм законодавства дає змогу дійти висновку, що поручитель набуває права, які забезпечують виконання основного зобов'язання, у зв'язку з тим, що він є правонаступником кредитора за основним зобов'язанням. Це свідчить не про припинення такого зобов'язання в результаті виконання поручителем свого обов'язку перед кредитором і виникненні на стороні поручителя нового, регресного права вимоги до боржника, а про те, що реалізація

поручительства приводить до суброгації прав кредитора до поручителя, що виконав свій обов'язок. Отже, такий перехід права не потрібно змішувати з регресною вимогою, що виникає в третій особі після виконання нею зобов'язання. На відміну суброгації (і від заміни кредитора в зобов'язанні всьому), регрес є наслідком припинення зобов'язання (через його виконання), а не заміни кредитора, у зв'язку з чим до нього незастосовні правила про цесію.

Висновки. Отже, регресні зобов'язання виникають, у тому числі, з солідарних зобов'язань боржників.

Ми розглянули випадки виникнення регресних зобов'язань, унаслідок виконання одним зі співборжників солідарного зобов'язання. Аналіз норм цивільного законодавства дав змогу дійти висновку, що право на регресну вимогу, що впливає із солідарної відповідальності, може бути передбачено в законі прямо або впливати із комплексного аналізу правових норм. При цьому регресні вимоги, що впливають із солідарної відповідальності, правомірні в усіх випадках, навіть якщо про конкретний випадок не вказано в законодавстві як про такий, що породжує право регресу. Для цього потрібне лише посилення на ст. 544 ЦК України як на загальну норму, що розповсюджується на всі випадки, коли боржник виконав солідарний обов'язок. У такому випадку він має право на зворотну вимогу (регрес) до кожного з решти солідарних боржників у рівній частці, якщо інше не встановлено договором або законом, за вирахуванням частки, яка припадає на нього.

Також було виявлено виняток із загального правила про те, що виконання обов'язку солідарним боржником за інших солідарних боржників надає право регресу. Зокрема, було встановлено, що виконання солідарного обов'язку поручителем приводить до суброгації прав кредитора до поручителя, що виконав свій обов'язок, отже, такий перехід права не потрібно змішувати з регресною вимогою, що виникає в третій особі після виконання нею зобов'язання.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Цивільне право України : [підручник] : у 2 т. / за ред. Є.О. Харитонova, Н.Ю. Голубєвої. – Х. : Одіссей, 2008. – Т. 1. – 2008. – 832 с.
2. Грачев В.В. Регресс по векселю / В.В. Грачев // Хозяйство и право. – 2005. – № 4. – С. 73–81.
3. Белов В.А. Содержание так называемых регрессивных вексельных обязательств / В.А. Белов // Законодательство : Право для бизнеса. – 2008. – № 6. – С. 14–18.
4. Грачев В.В. Ограниченный акцепт векселя / В.В. Грачев // Хозяйство и право. – 1996. – № 12. – С. 70–77.
5. Иоффе О.С. Обязательственное право / О.С. Иоффе. – М. : Юрид. лит., 1975. – 880 с.
6. Пахман С.В. Обычное гражданское право в России / С.В. Пахман. – СПб. : Типография Второго Отделения Собственной Е.И.В. Канцелярии, 1877. – Т. 1. – 1877. – 462 с.